

Regional və universal səviyyələrdə insan hüquqlarının qorunması

Həm regional, həm də universal səviyyədə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüququn dinamik inkişafı əhatəli hüquq külliyyatının meydana gəlməsini şərtləndirmişdir. Daşqın Qəmbərov yazır: "İnsan hüquqları haqqında yüze yaxın beynəlxalq Konvensiya qəbul olunmuşdur ki, onların da böyük əksəriyyəti, artıq hüquqi qüvvəyə malikdir. İnsan hüquqları sahəsində normativ bazanın belə əhəmiyyətli inkişafı beynəlxalq ümumi hüququn ayrıca bir istiqamətinin meydana gəlməsi haqqında fikir formalaşdırmışdır. Bu yeni istiqamət insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq kimi nəzərdən keçirilir. İnsan hüquqları haqqında sənədlərdə geniş tətbiq olunan və dörd kateqoriyadan müqavilələri fərqləndirən təsnifatı nəzərdən keçirməklə insan hüquqları sahəsində tənzimləyici sisteminin sərhədləri haqqında təsəvvürlərə malik olmaq mümkündür:

Birincisi, ümumi xarakterli Konvensiyalar. Belə Konvensiyalar, demək olar ki, regional və global səviyyədə qəbul olunmuş bütün insan hüquqlarına aiddir. Bu sıradan Konvensiyalara BMT Paktını, Avropa və Amerika Konvensiyalarının, Afrika Xartiyasının və s. aid etmək mümkündür.

İkincisi, konkret məsələlər üzrə Konvensiyalar. Bu Konvensiyalar insanın genosid, hərbi cinayətlər, insanlığa qarşı cinayətlər, köləlik, insan alveri və s. məsələlərlə bağlı konkret hüquqlarının qorunmasını nəzərdə tutur.

Üçüncüsü, qrupların müdafiəsi haqqında Konvensiyalar. Belə Konvensiyalar ayrı-ayrı qrupların tələbatlarına uyğunlaşdırılır. Belə qruplar qismində qaçqınlar, miqrantlar, qadınlar, uşaqlar, əsir düşmüşlər və s. nəzərdən keçirilə bilər.

Dördüncüsü, irqi, cinsi əlaqələrə görə, həmçinin, təhsil, əmək və məşğulluq sahələrində diskriminasiyaya aid olan Konvensiyalar.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən başqa, beynəlxalq hüququn insan hüquqları sahəsində bir sıra normaları bütün beynəlxalq ictimaiyyət üçün məcburi olan imperativ normalar kimi nəzərdən keçirilir. Eyni və ya oxşar xarakterli beynəlxalq hüquq normaları ilə əvəz olunmadığı halda, bu normalardan imtinaya yol verilmir."

Beynəlxalq ümumi hüquqda insan hüquqlarının tənzimlənməsinin geniş miqyasları da Beynəlxalq İnsan Hüquqları Kodeksinin meydana gəlməsindən xəbər verir. Beynəlxalq Kodeksdə tənzimləyici normaların mahiyyətindən çıxış edərək, aşağıdakı bölmələri fərqləndirmək olar:

-ümumi deklarasiyadan ibarət olan preambula;

-BMT paktları və ümumi xarakterli regional Konvensiyalardan ibarət olan ümumi hissə;

-çoxsaylı müfəssəl müqavilələrdən ibarət olan xüsusi his-

sə.

D.Qəmbərov daha sonra yazır: "Qeyd etdiklərimizdən başqa, insan hüquqları sahəsində geniş "yumşaq hüquq"un təsirini nəzərdən keçirmək olar. Bu, qətnamələr, tövsiyələr, davranış kodeksləri, minimal standart qaydaları, rəhbər prinsiplər və s. kimi sənədlərdə ifadə olunur. Qeyd edək ki, bu sənədlər məcburi xarakter daşıyırlar. Əksər hallarda insan hüquqları sahəsində siyasətin rəhbər prinsiplərini ifadə edirlər. Bununla yanaşı, onlar, həmçinin, müxtəlif funksiyaları yerinə yetirirlər. Bəzən isə, bu sənədlər əsl normativ-hüquqi əsasların yaranması istiqamətində ilkin addım kimi nəzərdən keçirilir. Bu, ondan xəbər verir ki, "yumşaq hüquq" təşkil edən sənədlərin əhəmiyyətini azaltmaq olmaz. İnsan hüquqlarının müdafiəsi müasir demokratik-hüquqi dövlətlərin başlıca öhdəliklərindən biridir. Hazırkı mərhələdə insan hüquqlarının qorunması problemi milli sərhədləri aşaraq, global mahiyyət kəsb etməkdədir. Təsədüfi deyildir ki, insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsi bir dövlətin və ya ayrı-ayrı dövlətlərin sərhədləri daxilində deyil, beynəlxalq müstəvidə həllini tapmalı olan problem kimi nəzərdən keçirilir. Bunu sübut edən başlıca məqam, ondan ibarətdir ki, müasir mərhələdə insan hüquqlarının müdafiəsinin universal və regional sistemləri tam formalaşmışdır və kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərirlər. İnsan hüquqlarının universal və regional müdafiəsi sistemləri kifayət qədər mürəkkəb və uzun inkişaf yolu keçmişlər."

İnsan hüquqlarının əsl mahiyyəti, xüsusiyyətləri və sərhədləri yalnız İkinci Dünya müharibəsindən sonra müəyyənləşməyə başlamışdır. İnsan hüquqları kateqoriyası, demək olar ki, bütün səpikli müzakirələrin obyektinə çevrilmişdir. Belə ki, tək hüquq sahəsinə aid olan praktiki məsələləri əhatə edən debatlarla deyil, həmçinin, si-

yasi, mənəvi və dini xarakterli məsələlərin müzakirəsi zamanı da insan hüquqları əsas diqqət mərkəzində olmuşdur. İnsan hüquqları ilə bağlı ən müxtəlif yanaşmalarda, artıq ciddi şəkildə əsaslandırılmışdır ki, müasir insan hüquqları konsepsiyasının kökləri "hüquqi qanunsuzluq" dövrünə gedib çıxır. "Hüquqi qanunsuzluq" dövrünün səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, qanunun sanksiyaları əsasında cinayətlər törədilirdi. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının meydana gəlməsi, məhz belə təcrübəyə cavab reaksiyası kimi qəbul oluna bilər. İnsan hüquqları konsepsiyasının qəbul olunması insan hüquqlarının tək beynəlxalq hüquq çərçivəsində deyil, ümumiyyətlə, bütün sahələrdə dərk edilməsinin istinad nöqtəsi rolunda çıxış etmişdir. İnsan hüquqlarının geniş miqyasda pozulması səbəbləri, məhz bu insan hüquqları konsepsiyası çərçivəsində izah olunur. İnsan hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınması insan hüquqları konsepsiyasının əsas məğzini təşkil edir. Hər bir şəxsiyyətin unikal dəyərini dərk və qəbul edən beynəlxalq ictimaiyyət insanın sərbəst mövcud olacağı və inkişaf edəcəyi şəraitin yaradılmasını ən vacib məsələ kimi müəyyənləşdirmişdir. Yeni insan hüquqlarının qorunmasının işlək, səmərəli normativ-hüquqi əsaslarının yaradılması İkinci Dünya müharibəsindən sonra, beynəlxalq ictimaiyyətin fikrini, onu çox məşğul edən məsələlərdən birinə çevrilmişdir.

İnsan hüquqlarının qorunması məsələsi, demək olar ki, tarixi inkişafın bütün mərhələlərində aktual olmuşdur. Əksər tarixi abidələr də sübut edir ki, dövrünün müdriklərini həmişə insan hüquqları problemi narahat etmişdir. Tarixin müxtəlif dövrlərində insan hüquqlarına dair çoxsaylı yanaşmaların və fikirlərin mövcud olmasına baxmayaraq, bu sahə yalnız İkinci Dünya müharibəsindən sonra ayrıca istiqamət kimi formalaşmışdır. İnsan hüquqlarına beynəlxalq hörmət prinsipi insan hüquqlarının qorunması sahəsində normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasını və inkişaf etdirilməsini zəruri etmişdir.

D.Qəmbərovun fikrincə, insan hüquq və azadlıqlarının öten əsrin ikinci yarısından bəyənəlxalq tənzimlənməsi prosesini qiymətləndirməklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, o, milli hüquq sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsi dinamikasında inkişaf etmişdir. İnsan hüquqlarına ümumi və ya beynəlxalq hörmət prinsipinin meydana gəlməsi insan hüquqları problemini global müstəviyə keçmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Qeyd edək ki, insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi ilə məsələ BMT-nin formalaşması dövründə ciddi aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Bunu isə, təbii ki, İkinci Dünya müharibəsi zamanı insan hüquqlarının total və kobud şəkildə pozulması şərtləndirmişdir.

Ümumiyyətlə, tarixin müxtəlif dövrlərində insan hüquqlarına hörmətin formalaşmasının əlamətləri müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bildiyimiz kimi, insan hüquqları sahəsində ilk sənəd Böyük Azadlıq Xartiyası olmuşdur. Qeyd edək ki, Böyük Azadlıq Xartiyasının qəbul olunduğu tarixi şərait özünün səciyyəvi xüsusiyyəti ilə yadda qalmışdır. Belə ki, həmin dövrdə kral hakimiyyəti ilə onun özbaşınalıqlarının məhdudlaşdırılmasını tələb edən hakim təbəqələr arasında ciddi siyasi toqquşma mövcud idi. Tarixin sonrakı dövrlərində də insan hüquqlarının qorunması məsələsi mühüm sənədlərdə əksini tapmışdır. Bunlardan ən mühümü kimi 1689-cu ildə İngiltərədə qəbul olunmuş "Hüquqlar Haqqında Bill"i (The Bill of Rights) qeyd etmək olar. Bu sənədin qəbul olunması, əsasən, kral hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasına yönəlmişdir. Sənəd söz azadlığı, parlamentdə sərbəst müzakirələr imkanını nəzərdə tuturdu. B.V.Kurin göstə-

rir ki, beynəlxalq hüquqi sənədlərdə insan hüquqlarının müəyyən standartların əks olunmuşdur ki, bu da, bu sahədə uzunmüddətli təkamülün nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Diqqətə cəlb edən əsas məqam, həm də ondan ibarətdir ki, insan hüquqları standartlarının formalaşması ilə demokratik cəmiyyətin inkişafı arasında ciddi bağlılıq mövcuddur və bu iki proses biri-birini tamamlayır. İnsan və vətəndaş hüquqlarının genişlənməsinin milli və beynəlxalq hüquq normalarının inkişafının məntiqi nəticəsi olması müasir dünyanın səciyyəvi cəhəti kimi qiymətləndirilə bilər.

Avropada insan hüquqları nəzəriyyəsinin inkişafında Böyük Fransa İnkilabının əhəmiyyətli təsiri olmuşdur. Belə ki, məlum olduğu kimi, inkilab bərabərlik, qardaşlıq və ədalət prinsipləri üzərində yeni cəmiyyətin formalaşdırılması ideyasını irəli sürürdü. Bu müddəalar 1789-cu ildə qəbul olunmuş "İnsan və vətəndaş hüquqları deklarasiyasında" əks olunmuşdur. Deklarasiyanın məzmunu intibah dövrünün azadlıq, bərabərlik, xalq suverenliyi, ictimai müqavilə, qanunun aliliyi və insan hüquqları kimi humanist ideyalarını əks etdirirdi.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru